

Rozum v dějinách – III.: LOGOS a Pravda [1994]

FF – let.1993/94

1.1

Kostas Axelos, ve Francii naturalizovaný filosof řeckého původu, publikoval 1962 jako své asi první větší dílo ve Francii závažnou knihu o Hérakleitovi (*Héraclite et la philosophie*, Éd.de Minuit), která byla od té doby už několikrát vydávána znovu. V ní věnuje Axelos celou jednu kapitolu LOGU (4¹⁹⁷⁹ – str. 57–87). Ocitujeme si první odstavec, v němž se autor snaží shrnout ono Hérakleitovo pojetí LOGU stručným způsobem. (Překlad bude volný, nikoliv doslovný, ale smyslem přesný).

1.2

„LOGOS je to, co spojuje jevy (fenomény) navzájem mezi sebou jakožto jevy jednoho univerza, a také to, co spojuje výklady (rozpravy) s tímto jedním univerzu. LOGOS je tedy spojení (pouto, vztah). Pokud se něco manifestuje jako *jev* (*fenomén*), je vždycky už proniknuto LOGEM. Jenom proto jej můžeme získat (nahlédnout). LOGOS je duší a duchem hérakleitovské dialektiky, která je ztělesněna ve světě. Avšak tento LOGOS není logem nějaké logiky. Je tím, co originárně oživuje veškeré myšlení; teprve potom se stává myšlením logickým, fyzikálním atd., atd. Jeho moc je univerzální a jeho světlo projasňuje temnoty.“

1.3

„Le logos est ce qui lie les phénomènes entre eux, en tant que phénomènes d'un Univers un, et ce qui lie le discours aux phénomènes. Le logos est un lien. Ce qui se manifeste comme *phénomène* est déjà pénétré par le logos. C'est pour cela qu'il peut être saisi. Le logos est l'âme et l'esprit de la dialectique héracleitienne qui fait corps avec le Monde. Mais ce logos n'est pas le logos d'une Logique. Il est ce qui anime originairement toute pensée; il deviendra après pensée logique, physique etc., etc. Sa puissance est celle de l'universalité et sa lumière éclaire les ténèbres.“

1.4

V posledních třech letech jsme měli příležitost si ukázat, že problém LOGU je mnohem komplikovanější, než si připouštěl a než si vůbec mohl připouštět sám Hérakleitos. LOGOS se totiž ve svém působení především 1) neomezuje na udržování světa v jednotě. Musíme dokonce přiznat, že právě zde je v našem pohledu úloha LOGU vlastně nejproblematičtější a nejméně nejistá. My vlastně dnes nevíme, je-li svět vsutku univerzem, to jest je-li skutečně integrován v jednotu, ať už na jakkoliv nízké úrovni. A musí to být i v nejlepším případě úroveň značně nízká a takřkajíc „primitivní“ resp. „primordiální“, neboť do oné předpokládané jednoty musí integrovat nař. také virtuální kvanta a virtuální částice, které se jen zcela výjimečně zapojují do tzv. vnitrosvětých interakcí, jak je chápe kvantová fyzika a astrofyzikální kosmologie. Předpoklad, že svět je celek a jako celek že je „oživen“, že to je „živok“, jak si představovali staří Řekové, považujeme dnes za nejistý a problematický. Ti filosofové, kteří myšlenku světa jako univerzální jednoty chtějí za každou cenu zachovat, opouštějí takřkajíc půdu „reality“ a zůstávají jen u fenoménů nebo dokonce jen u horizontu fenoménů (či horizontu horizontů oněch fenoménů – jako Husserl).

1.5

Naproti tomu 2) se pro nás stává mnohem naléhavější integrující funkce LOGU tam, kde jde o celek „individuální“ resp. „konkrétní“, a jak teprve mnohem později začínáme chápat, celek jedinečný, od jiných pro nás sice na nejnižších úrovních nerozlišitelný nebo alespon těžko rozlišitelný, ale na vyšších úrovních zcela nepochybný a zřejmý. Pojem singularity, k němuž se teoreticko fyzikální kosmologie teprve v posledních desetiletích těžko propracovala, je ve své platnosti mnohem přesvědčivější zejména v říši živých bytostí – a ovšem především v lidských dějinách. Odtud pak jej můžeme aplikovat retrospektivně i v oblastech, kde pro něj příslušné vědy nejenom neměly smysl a kde jim pro něj chyběla jakákoliv myšlenková výbava, ale kde o singularity vůbec neměly zájem a měly to dokonce

ideologicky (spíše než filosoficky) zdůvodněno. Tuto funkci LOGU jsme si nejprve demontrovali na FYSIS živých bytostí, ale právě letos jsme si při přehledném zopakování toho, co v minulých dvou letech bylo probráno, připomněli to, co jsme předtím nechali stranou a co je dnes aktualizováno příznačným růstem závažnosti těch vztahů mezi živými celky jakožto individualitami, které na rozdíl od integrace v rámci FYSIS zakládají integritu jiného řádu, totiž jakousi mnohem volnější, ale nepřehlédnutelnou integritu jakýchsi společenstev více nebo mnoha individuů. A tu jde o novou, od předchozí odlišnou funkci LOGU, totiž 3) o působení LOGU v rámci intersubjektívních vztahů mezi jednotlivými subjekty či organismy, které se na takové společenství a jeho „vnitřní“ vztahy natolik akomodují a adaptují, že se někdy bez tohoto „reálného“ kontextu soužití ve své vytržené individualitě už ani nemohou obejít. Tak můžeme pozorovat jakousi pseudodějinnou jedinečnost některých takových společenství, která jednou jedinečně vznikla a kterou nedovedeme ani v s největším úsilím uměle obnovit (jako nejznámější příklad můžeme uvést osud tropických deštných pralesů, ale takových případů se i v dávné, ještě předlidské minulosti této planety vyskytlo mnoho, a to bez přičinění a bez viny člověka).

1.6

Na lidské úrovni se ovšem působení logu dostává obrovského posílení a významu, protože se objevuje vědomí a myšlení. Kvalitativní úroveň funkce logu tu náhle stoupá překvapivým tempem a v přímo úžasném rozsahu. Připomeneme-li si stručnou charakteristiku kostase axelose, který výslovně zmiňuje pouze sepětí promlouvání typu rozpravy (discours) s univerzem jako celkem, vidíme tu závažnou vzdálenost možností našeho myšlení od myšlení hérakleitova, pokud ovšem jsme ochotni axelosovu charakteristiku považovat za dostačující (byť jen předběžně a provizorně). Především zase musíme nejprve porozumět tomu, jak se samo vědomí resp. Myšlení emancipuje, jak se zbavuje své příliš úzké svázanosti s okamžitou, situační souvislostí s okolní sestavou toho, co si vybírá, co uznává, registruje, čeho si vůbec je schopno všimnout z té omezené části světa, jímž je obklopeno. U prvních emancipačních kroků je nápadné zejména to, jak si člověk vůbec neuvědomuje spousty důležitých, naprosto základních životních vazeb, zatímco jiným věnuje přímo enormní pozornost, takže je činí ústřední záležitostí rituálů a magických úkonů. Navzdory této hrubé nedostatečnosti však šlo opravdu o epochální zlom v samotném způsobu a typu působení logu ve světě.

1.7

Mnohé z minulosti si ovšem můžeme jen zkusmo a jen v myšlenkách reprodukovat. Jsme také jen na počátku takových reprodukcí, protože zatím zdaleka ještě nerozumíme ani sami sobě ani naší společné přítomnosti, takže nemůžeme dost dobře rozumět ani minulosti. Zatím se zdá, že 4) emancipace promlouvání a tedy jazyka jako ne pouhého prostředku dorozumívání, ale jako zcela nového média pro působení LOGU v mezilidských vztazích a později i ve vztazích lidí k jejich osvětě a jejich „přirozenému světu“, probíhala nejprve jako ustavení světa mýtu (tj. mýtu jako „vlastního světa“ člověka), tedy na cestě magických úkonů, z nichž magie slova a tedy posléze vyprávění, narativity se ukázala jako nejperspektivnější. Nicméně dalším epochálním zvratem byl vynález pojmů a pojmovosti. Pojmovost sice v rozsáhlé míře navazovala na mýtus, ale tak, že ho racionalizovala, a to znamená, že ho co možná nejvíce zbavovala právě narativity. A tu se ukázalo, že právě pojmovost a jejími prostředky racionalizované myšlení bylo s to velmi efektivním způsobem upevnit a prohloubit i dále rozvíjet a prosazovat to, čemu říkáme 4) „reflexe“. Aby se však reflexe mohla stát tak rozhodující mocí (resp. aby se LOGOS mohl právě skrze reflexi stát touto rozhodující mocí), která opravdu znamená cosi tak převratného, že vůbec poprvé od vzniku vesmíru je možná nejen tématizace vesmíru, tj. že se vůbec nějaká bytost je schopna na vesmír dotazovat, ale že může být tématizován sám LOGOS, byť zprvu zjednodušeně a ještě nadlouho jen výjimečně, k tomu bylo zapotřebí ještě něčeho dalšího, v čem spočívá sám základ nové epochy. Teprve zde se vyjevuje LOGOS ve zcela nové dimenzi, která až dosud zcela nebo přinejmenším z největší části unikala lidské pozornosti.

1.8

Touto zcela novou dimenzí jsou 5) dějiny resp. spíše ještě dějinnost, jejímž výsledkem jsou dějiny. Zde

musíme se vším důrazem provést a pevně udržovat zásadní rozlišení mezi pouhými ději a mezi dějinami. Slovo „dějiny“ je množný či spíše pomnožný tvar slova „dějina“, které z jazykového úzu vymizelo (nářečově je ještě doloženo). Etymologické zpříznění nemůže být důvodem k pojmové konfúzi. „Dějina“ je děj, jehož integrita je prostředkována a ještě silněji: založena a garantována skrze vědomí (a s-vědomí), ba jehož sám průběh je bytostně ovlivněn a tedy ve své pseudocelkovosti ustaven a udržován prostřednictvím určitého porozumění, pochopení, chápajícího myšlení. Nejde tu tedy už jenom o nějaký LOGOS myšlení, o němž nás poučuje tradiční logika, ani jenom o spjatost našeho myšlení s tím, co se mimo toto myšlení a bez něho, bez jeho asistence a bez jeho zprostředkování i tak děje, nýbrž jde o to, jak díky vědomí a myšlení a jejich prostřednictvím LOGOS, který se právě v myšlení může rozvinout daleko intenzivněji a účinněji, proniká do „reálného“ světa, v němž se jinak LOGOS prosazuje bez asistence a prostřednictvím vědomí a myšlení jen daleko nemotorněji a vlastně s nesmírnými obtížemi, s obrovským časovým zpožděním a jenom metodou spíše jen náhodných zkoušek a omylů, tedy způsobem ne dost účinným a jednoznačným.

1.9

Dějiny odstartovává docela určitá změna smýšlení, METANOIA, spočívající v tom, že orientace na to, co bylo a jest, co je dáno, je zvláštním, specifickým způsobem podřízena a podřazena orientace na to, co bude, co už a co teprve přichází. Způsob myšlení a smýšlení, který svou orientací do budoucnosti a na budoucnost jako na to, co ještě není (ale má být, má přijít) dává zrod dějinám a dějinnosti, se ovšem v důsledku toho, co vyvolal a dále vyvolává, sám dostává do dějinných kontextů a musí si tuto skutečnost nechat řádně dojít. Je to právě tato skutečnost a její rozpoznání, které nás vedly v úvahách, jimiž jsme procházeli v podzimním semestru.

(23. 2. 1994)

1.10

Mimořádně závažný je především jeden aspekt oné METANOIA, totiž že jej nelze podninout a uskutečnit nahodile, nazdařbůh. I kdyby se to nakrásně na chvíli zdařilo, bez podpory vědomí resp. speciálně zaměřeného myšlení by šlo jen o krátkodobé „naladění“ či jakousi rezonanci, o kterých mluvíme jako o „náladě“. Nálady však přicházejí a pomíjejí; udržet určitý způsob životního „naladění“ po delší dobu (nebo trvale) lze jenom za pomoci a prostřednictvím myšlení a jeho soustředění, jeho koncentrace jistým směrem. Samo vědomí a myšlení je původně chaotické, dokonce mnohem chaotičtější než např. akční systémy, řízené tzv. instinkty. Proto to bylo myšlení, které se muselo naučit samo se ovládat a spravovat – a proto je tím jediným prostředkem, který má člověk při ovládnutí svých aktivit a při správě svého vlastního života.

1.11

To je další aspekt toho, že vědomí a myšlení je rozhodujícím médiem působení LOGU mimo rámec jednotlivých FYSIS. Ale je tu ještě další aspekt, který nesmíme přehlédnout. Ve svém vědomí a myšlení je každý z nás oddělen od ostatních, tj. neumíme komunikovat s druhými přímo, nýbrž pouze prostřednictvím jazyka. I kdybychom připustili nějakou možnost telepatie, týkala by se taková forma soucítění a souladění právě jen emocionální sféry a rezonance jakéhosi celkového naladění, tedy nálady. Nikdy už asi nedokážeme sdělovat druhým lidem na dálku své přesné myšlenky jinak než prostřednictvím jazyka, a to jak mluveného, vyslovovaného (živě nebo ze záznamu), tak psaného. To nás zavazuje věnovat zvláštní pozornost jazyku, což jsme dosud neučinili systematicky vůbec a ve stručných poznámkách a poukazech jen opravdu na okraji a nikdy meritorně. Přitom musíme pamatovat, že myšlení a promlouvání jsou jen dva aspekty, dvě stránky téže aktivity: můžeme s jistou nepřesností říci, že promlouvání je vlastně myšlení nahlas, zatímco myšlení je promlouvání potichu nebo „v duchu“.

(1.3.1994)

1.12

jazyk(y) a „řeč“

1.13

1.14

1.15

1.16

1.17

pravé a nepravé, pravda – místo v „soudu“ či ve „výpovědi“